

Realnost „Realnog socijalizma”

Iuad muhić

U toku svoje dugačke historije, sovjetski marksizam je, najčešće u zavisnosti od vrste predstava koje je imao sam o sebi, uzimao različite sinonime. Ako na ovom mjestu ostavimo po strani pitanje da li je definicija lenjinizma kao »marksizma epohe imperijalizma« primjerena uglavnom za ruski povijesni prostor (jer je zapadni marksizam i u vrijeme Lenjina pokazivao drukčije tendencije od onih tipično istočnih), onda je očigledno da je potonja odredba staljinizma kao »marksizma i lenjinizma savremenog doba« već bila dovršetak jednog ideološkog apsurdna kojega su se, ubrzo poslije Staljinove smrti, odrekli i sami njegovi raniji zagovornici. Međutim, pretenzija za univerzalnim (pa čak i kosmičkim) značenjem sovjetskog marksizma nije uporedo s tim bila iščezla. Nakon obračuna u sovjetskom partijskom vrhu i dosta protivrječnog procesa unutar kojega su se na kontroverzan, a ipak uzajamno uslovljen način, sudarale težnje ka destaljinizaciji i neostaljinističkoj involuciji, negdje početkom sedamdesetih godina počeo je da zaživljava jedan novi termin, nenametljiv po svojoj jezičkoj formulaciji, ali tim izazovnijim po imanentnoj poruci. Bila je to kovanica o »realnom socijalizmu«. Pojavivši se najprije u Čehoslovačkoj, poslije ugasnuća »praškog proljeća« iz 1968, ona se ubrzo proširila — uz brižljivo promišljen inauguralni ceremonijal — po čitavoj »zajednici socijalističkih zemalja«, da bi onda, ali pod obaveznim navodnicima, bila prihvaćena od savremene marksističke teorije općenito. Tako je sovjetski marksizam dobio još jedan sinonim. Njegova je svrha bila da taj marksizam naznači kao ideologiju poretku koji je sebe, u svojim internim projekcijama, već sagledavao ne samo kao zbiljski postojeći u smislu zauvijek utemeljene povijesne stvarnosti, nego i u planetarnoj dimenziji, u koju ga je trebalo situirati pod znamenjem socijalizma kao svjetskog procesa. Pojmovno se »realni socijalizam« odnosi samo na filozofski i socijalno-historijski i doktrinarni dio Marksovog učenja, i po prirodi stvari ne obuhvata sferu prirodnih i bioloških nauka, te makar u tome pogledu sovjetski marksizam odstupa od tradicionalne težnje da bude sveobuhvatan. Možda je tome razlog i činjenica da je razvoj modernih egzaktnih nauka uveliko demantovao neka temeljna shvatanja sovjetske vizije dijalektičkog materijalizma. No, upravo se stoga čini da je pomenuta težnja s još većim žarom prenesena u sferu historijskog materijalizma, čije je tumačenje podešeno sada tako da se »realni socijalizam« sagledava kao dostignuti smisao cjelokupnog dosadašnjeg povijesnog kretanja, i ujedno kao njegova jedina autentična perspektiva. U takvom ćemo kontekstu onda i današnji sovjetski marksizam identifikovati s teorijom »realnog socijalizma«, odnosno s njegovom glavnom naučnom i političkom pretenzijom.

Pretpostavke ove identifikacije nastojacemo da izvedemo iz same historije sovjetskog marksizma, jer će njen aktuelni smisao samo na taj način moći da postane vidljiv.

I

Sovjetski marksizam je već od svojih početaka bio praćen tendencijom svodenja svog kategorijalnog sistema na mali broj konstanti. Taj broj je postajao sve uži, u onoj mjeri u kojoj su njegovi teoretičari nastojali da se iz izvornog Marksovog

nasleđa oslobode svih onih elemenata koji se pojmovno i ideološki nisu mogli uklopiti u svijest i praksu sovjetskog socijalizma. Za naše savremenike već nije sablažnjiva spoznaja da Lenjinov doprinos obogaćenju marksističke filozofije nije bio velik, i da se je uglavnom kretao u okvirima dijalektičkog i historijskog materijalizma. Lenjin je taj nedostatak obilato nadoknadio u području političke teorije, a još više u oblasti revolucionarne prakse. Međutim, njegovi nasljednici nisu dospjeli da razviju neku originalniju filozofsku misao, koju bismo u pozitivnom smislu mogli da nazovemo specifično »ruskom«. Nakon kratkog razmaha kakve-takve izvornosti u toku ranih dvadesetih godina, s pobjedom staljinističkog revolucionarnog projekta započela je potpuna redukcija filozofskog mišljenja na ontologistički dijalektički materijalizam, koji se po malo čemu razlikovao od kontemplativnog i mehanicističkog materijalizma iz XVII i XVIII stoljeća. Polazna pozicija je bila gotovo ista: metafizički elaboriran primat materije nad duhom — što je imalo nedogledne posljedice naročito u području materijalističkog pogleda na historiju. Taj pogled je tumačenje historijskog kretanja pojednostavio do vulgarnosti ideološke fraze. Zasnivajući se na mitologiji »objektivnih zakonitosti« i potpuno zanemarujući mogućnost antropološkog pristupa, on je sve svoje potencijale angažovao u prenapregnutom eshatološkom nastojanju da pokaže kako je sva povijest postojala samo zato da bi na kraju porodila sovjetski model socijalizma. Ničemu drugome nije ni moglo da odvede svodenje dijalektike na »tri crte« i materijalizma na »četiri«. Svaka od ovih crta imala je tačno utvrđenu funkciju, čija je cjelina sovjetski marksizam vrlo brzo konzervirala u specifičnu vrstu esencijalizma: postoji početak i kraj svega, a taj se kraj dešava s pojavom sovjetskog socijalizma kao konačno dostignutog apsoluta koji ne podliježe daljem razlaganju, nego samo unutarnjem usavršavanju (od početnih formi do razvijenog komunističkog uređenja, na kojem evolutivnom putu današnji »realni socijalizam« predstavlja jedno od poslednjih »predziđa«).

Ontologistička redukcija u oblasti filozofije za kratko vrijeme prenijela se i u ostala područja sovjetskog marksističkog mišljenja. Najprije je bila eliminisana antropološka dimenzija Marksovog učenja. Tragičan kraj Davida Rjazanova, koji joj je bio prvi na tragu tridesetih godina, nakon otkrića nekih ranih Marksovih radova, kao da se i danas zlokobno nadivlja nad istraživanjima u ovoj oblasti. Sovjetska teorija nikad nije bila posebno naklonjena antropološkoj problematici, a još manje odstupanju od nekih ustaljenih obrazaca mišljenja zarad njenog opširnijeg tretmana. Stoga su i njene fundamentalne kategorije najčešće bile obradivane na čisto pozitivistički način. Problemu čovjeka posvećivana je pažnja uglavnom u okviru njegovih odredbi kao proizvodnog, ali ne i predmetno-djelatnog bića, jer bi ova druga definicija povlačila konzekvence koje sovjetska teorija želi da izbjegne (poimanje čovjeka kao bića prakse odvelo bi, na primjer, određenu slobodu kao mogućnosti autodeterminacije i alternativnog izbora, što za sovjetske ideologe i danas ima anarhistički prizvuk, te im je daleko bliža natuknica o slobodi kao »spoznatog nužnosti«). Sličnu sudbinu imaju i ostale antropološke kategorije. Ukoliko se o njima i raspravlja, one se pretežno dovode u vezu s kapitalizmom ili ranijim društveno-ekonomskim formacijama. Mogućnost da bi najvažnija od njih — alijenacija — mogla postojati i u socijalizmu, odbacuje se već na nivou pretpostavke, ali se zato pojam »dezalijenacije« (razotuđenja) najpismnije veže baš za prirodu sovjetskog socijalizma. Osnovni je napor usmjeren ka dokazivanju da se materijalna supstanca historijskog kretanja ne može odrediti antropološki (praksa kao stvaralačka-samostvaralačka djelatnost čovjeka), nego ontološki (kao skup proizvodnih snaga i odnosa čija je unutarnja razvojna logika strogo determinisana i objektivirana). Mada to na prvi pogled nije vidljivo, ovo insistiranje ima i dalekosežno političko značenje: ako se mogućnost samoodređenja posmatra kao devijantna, odnosno kao odstupajuća od »objektivnog« toka stvari, onda ta »objektivnost« postaje represivna snaga koja eliminacijom alternative poprma karakter historijske nužnosti i nastoji da stekne legitimitet »jedinog ispravnog i provjerenog«. A takav je slučaj upravo sa sovjetskim socijalizmom, te se i na ovom primjeru pokazuje kako je sovjetska marksistička teorija racionalno duboko promišljena i iskalkulisana, te ne ostavlja mjesta nikakvoj slučajnosti koja bi mogla da ugrozi njenu koherentnost.

Ta je teorija u svojoj osnovi zapravo par excellence dedukcionistička i više vodi računa o pravilnom rasporedu i hijerarhiji pojmova nego o njihovim zbiljskim značenjima. Ovaj stav važi naročito za sovjetsku socijalno-historijsku teoriju, jer je »dijamatski« metod egzegzeze u sferi egzaktnih nauka dobrano doveden u pitanje, pa čak i kompromitovan nekim krupnim promašajima koji se graniče s apсурdom.

Kritički osvrt na kretanje ove teorije od Lenjinovog vremena pa naovamo pokazao bi da se ono uglavnom odvijalo u sferi pojmova i u području ideja, što s jedne strane upućuje na stanovište ideološke svijesti, a s druge strane na svojevrstni hegelijanski pozitivizam s obrnutim predznacima. U oba slučaja postoji nesrazmjerno velika idealna nadogradnja

historijske zbilje, što je podjednako svojstveno i ideologiji kao neadekvatnoj svijesti i hegelijanskoj filozofiji kao dovršenom umnom izrazu neumštenosti dosadašnjeg povijesnog svijeta. Čitava stvarnost se izvodi iz kretanja pojmova čija se iskustvena značenja ne ispituju, već se uzimaju kao apriori tačna. Kao i kod Hegela, ova se shema i kod sovjetskih ideologa najprije prenosi na sovjetsku državu, nakon što se za nju htjelo dokazati da je poslije revolucije prerasla u neku vrstu apsolutnog subjekta. Njena ideja razvija se kroz organsku i pravolinijsku narastajuću evoluciju, koja progresivno širi njene socijalne pretpostavke i kombinacije pojmova nadomješta logiku istraživanja i izučavanja činjenica. Umjesto kritičke otvorenosti misli prema zbilji, pridolazi spekulativna trijada: teza (građanski svijet) — antiteza (revolucionarno posredovanje i diktatura proletarijata) — sinteza (razvijeno komunističko uređenje u SSSR-u), u kojem se sabire cjelokupno historijsko iskustvo i sjedinjuje u apsolutu što se prema svemu van sebe odnosi kao prema nižim oblicima bitka. Na taj je način izvršen uzmak od Marksovog induktivno-analičkog metoda prema onom deduktivno-sintetičkom, dok je u filozofskom pogledu zadržan neprevladan horizont pozitiviziranog hegelijanstva.

Sličan je metodološki uzmak bio učinjen i u oblasti metodologije sociološkog istraživanja. Marksistički model konfliktnih situacija, u kojem su dijalektički sadržani momenti evolutivnih promjena i revolucionarnih skokova, zamjenjuje se beskonfliktnim modelom globalnog društva, čiji svi dijelovi usvajaju istovjetan sistem kulturnih i etičkih vrijednosti, te pojam »ravnoteže« gotovo u cjelini istiskuje pojam »sukoba«. Ističe se da svi pripadnici društva zajednički sistem vrijednosti prihvataju ne na osnovu prinude, već na osnovu moralno-političkog uvjerenja, zbog čega temeljni princip društvenog života postaje autonomija, a ne heteronomija individualne svijesti. Između dva teorijska modela ispitivanja globalnog društva — jedan se sastoji u izvođenju anatomije društvenog sistema prije empirijskog ispitivanja njegovih sastavnih dijelova, a drugi u postepenom pojmovnom konstituisanju društvenog sistema nakon prethodnog istraživanja njegovih pojedinih područja — odabire se ovaj prvi (tj. deduktivni), pa se empirijska sociologija (a pogotovo njene konkretizacije u vidu tzv. posebnih sociologija) nadoknađuje ideološkim intervencijama (»oficijelnim marksizmom«), ili gotovo uopšte ne praktikuje. Globalno društvo posmatra se kao sistem krajnje međuzavisnosti njegovih ograna, s naglašenim prisustvom elemenata raznih solidarističkih teorija. Svaki ogranak definisan je opštim smislom cjeline, u duhu pravilno shvaćenog opšteg interesa, tako da je funkcionalna autonomija dijelova sistema neznatna, ili čak i nepostojeća. Stoga sovjetski marksizam državu ne posmatra kao žarište moći, koje u organizaciji dijelova sistema održava njihovu prirodnu integraciju, već kao najsvjesniji društveni mehanizam koji koordinira interakciju tih dijelova nakon što je diktatura proletarijata odstranila sve one elemente što se nisu mogli uklopiti u koncepciju društvenog sistema. Prinuda se iznimno primjenjuje samo na anti-socijalna ponašanja pojedinih pripadnika društva. Svaki sukob između dijelova sistema (klasni konflikt, nepodudarnost interesa različitih slojeva unutar klasa, interne partijske borbe i sl.) eliminiše se već i kao teorijska mogućnost i neutrališe u pojmu klasnog prijateljstva i savezništva. Pojam »sovjetskog čovjeka« takođe se funkcionalizira, budući da mu se pripisuju upravo one osobine koje se uklapaju u opštu sliku sistema (»dobra« ljudska priroda što se vraća sebi iz kapitalističkog otuđenja, visoka moralnost, nesebičnost i sl.). U uslovima univerzalne međuzavisnosti sektora globalnog društva, status pojedinca određuje se prema ulozi koju ima u nekom od tih sektora, ali na taj način da se humanističko stanovište podređuje onom tehnološkom (vrednovanju prema važnosti uloge u društvenoj podjeli rada).

Sovjetski marksisti, što je s njihovog internog stanovišta i shvatljivo, s indignacijom odbijaju da ovakvu metodologiju svojih izvođenja dovedu u vezu s dogmatizmom. U ovom terminu oni sagledavaju pokušaj svoje diskvalifikacije i na njega uvijek reaguju s više enerventnosti nego što bi to u racionalnom dijalogu bilo neophodno. Jer, pojam dogmatizma ne mora imati čisto političko značenje. U logičkoj nauci on se vijekovima upotrebljava kao sinonim za egzegetički metod, čijim se posredstvom niži pojmovi izvode iz viših i posmatraju kao relevantni samo u mjeri u kojoj su s njima usklađeni i neprotivurječni. Stoga se i njihovo aksiološko važenje situira samo u sferi »poželjnog«, ali ne i »realnog«, te se, na primjer, vrijednost takvog centralnog pojma kao što je »država« određuje prema mjestu koje on (potpuno isto kao i kod Hegela) zauzima u logici sistema, a ne prema konzekvencama koje proizvodi njegovo praktično postojanje. U upotrebi sovjetskih marksista egzegetički metod poprima, zapravo, obilježja »transcendentnog pozitivizma« — sintagme koja bi trebalo da označi postojanje jednog poretka ideja »s onu stranu« realnog iskustva (njegovu apriori postavljenu logičku egzistenciju u sferi pojma), kao i uporedno nastojanje da se idejnom represijom taj poredak

predstavi kao realan. S druge strane, zbiljski postojeći poredak otura se u onostranost kao da za istraživačku misao i ne postoji, te se ta misao, umjesto sa zbiljskom historijom realiteta, uvijek susreće s njegovom ideološkom historijom (u značenju ideologije kao obrnuto projektovanog oblika svijesti). Krajnji je napor usmjeren na dokazivanje kako je, posredstvom države »umnô postalo zbiljskô, kao što je zbiljskô postalo umnô«, te se iznova ima posla s pozitiviziranim hegelijanstvom. Ključ za razumijevanje ovog dvostrukog metodološkog preobrta nalazi se opet kod Marksa. Kao da je naslućivao njegove mehanizme, Marks je još 1843. godine pisao: »Što se tiče stvarnog života, to upravo politička država, i tamo gdje još nije svjesno ispunjena socijalističkim zahtjevima, sadrži zahtjeve uma u svim svojim modernim oblicima. Ona ne ostaje pri tome. Ona svagdje pretpostavlja um kao ostvaren. Ali isto tako kao i svagdje upada u protivurječnost između svog idealnog određenja i svojih realnih pretpostavki. Iz ovog sukoba političke države sa samom sobom daje se, stoga, svagdje razviti socijalna istina.«¹

Težnja da ovako utemeljeni sistem, u čijem se središtu nalazi politička država, predstavi kao bezuslovno usklađenu i logički koherentnu cjelinu, ima kod sovjetskih marksista i snažne prizvuke funkcionalizma. Možda bi s naučnog gledišta bilo dobro kad bi se radilo o metodološki utemeljenoj funkcionalnoj analizi i dosljednom sprovođenju njenih postulata. Međutim, izgleda da je riječ o sumarnom i dosta simplificiranom funkcionalističkom nazoru na društveni sistem koji dozvoljava samo logičke dedukcije, limitirane granicama oficijelne ideologije i momentalnog shvatanja pojma »partijnosti«, a nikako i istraživačke postupke u kojima bi taj nazor mogao da važi uglavnom kao radna hipoteza i neobavezna operacionalna definicija. Mnoge strane ovakvog pojednostavljenog funkcionalističkog metoda poprimaju i pozitivistička obilježja, jer se, kao što smo već nabacili, iz cjeline marksističkog kategorijalnog sistema preuzimaju samo oni njegovi dijelovi koji se u novom sistemu mogu uključiti u neku ideološku funkciju, i to ne čisto spekulativnu nego strogo praktičnu. Ostatak marksizma je ili prećutno negiran, ili represivno zapostavljan (zabranjivan za razgovor, kao što je bio slučaj s nekim mladačkim Marksovim spisima).

II

O sovjetskom marksizmu bi se moglo raspravljati i kao o »unutrašnjoj stvari« njegovih tvoraca, u onoj mjeri u kojoj svako društvo stvara ideologiju kao skup predstava o samom sebi i svojim perspektivama. SSSR u tome pogledu ne bi bio nikakav izuzetak, jer su sva moderna društva u većem ili manjem stupnju »ideologizirana« i na taj način izložena mistifikaciji. Međutim, sovjetski marksizam je tu unutrašnju granicu

prekoračio onog trenutka kad je svoju idejnu i događajnu historiju uznastojao da učini univerzalnom, a da svaki drukčiji pristup diskvalifikuje kao »revizionistički«. Ta težnja postala je vidljiva naročito tamo gdje je logika sovjetskog sistema htjela da preraste u *panlogizam* socijalizma kao svjetskog procesa i da se u političkom smislu iskaže kao hegemonizam, a u ideološkom — kao marksistička ortodoksija i ostvarena samosvijest samog marksizma. Pretenzija se je kretala i na praktično-historijskom planu, na kojem je poprimala obilježja materijalne snage. Povijest Kominterne, Informacionog biroa i savjetovanja komunističkih partija (1957, 1960, 1969), te proširivanje pojma »socijalističke zajednice« na Vijetnam, Kubu, Laos i Mongoliju, a i drugi praktični postupci u pravcu produblivanja interesnih sfera, o tome zorno govore.

Na ovom mjestu metodologija sovjetskog marksizma pre-staje da bude isključivo naučna i postaje bitno politička kategorija. Sve njene logičke izvedbe s unutrašnjeg plana počinju da se prenose na onaj međunarodni, te se u tome smislu pretvaraju u panlogističke, namećući sovjetski model socijalizma kao »jedini ispravan i provjeren«. Ideološke formulacije ovog panlogizma su se vremenom mijenjale — od »gvođenog monolitizma« one su evoluirale ka »opštim zakonitostima« — ali su konstante ostajale iste. One su danas jezgrovito sadržane u terminu »realni socijalizam« i ne ostavljaju nimalo sumnje u smisao i poruke koje impliciraju. Identifikovanje ovog pojma sa zemljama »socijalističke zajednice« isuviše je upadno a da odmah ne bi asociiralo na postojanje »nerealnog socijalizma« i potrebu njegovog usaglašavanja s »istinskim modelom«.

Konstante »realnog socijalizma«, kao sublimacije prethodnih oblika sovjetskog marksizma, počivaju na specifičnoj ideji »objektivnog historijskog uma« i gotovo istovjetnoj logici njegovih realizacija koju je moguće susresti kod Hegela kad je riječ o svjetskom duhu. »Objektivni historijski um« ostvaruje se posredstvom »opštih zakonitosti« koje se konkretizuju u pojedinim socijalističkim porecima, ali na takav način da nisu ništa drugo do akcidencija onog opšteg. Ti poreci nemaju svoju supstancu već samo različite pojavne oblike, zbog čega se nalaze u ontološkoj zavisnosti od zajedničkog povijesnog jezgra. Slika historijskog svijeta u koji su one uklopljene je u svojoj osnovi metafizička. Iznad konkretnih socijalizama nadvija se snaga nad-determinanti, koje svemu pojedinačnom određuju tačno utvrđeno mjesto u tako stvorenom ontološkom kosmosu. Te su nad-determinante danas definisane kao internacionalizam, podjela rada u okvirima »socijalističke zajednice«, stvaranje jedinstvene »socijalističke nacije« i niz drugih modaliteta čija je represija već od početka bila toliko intenzivna da o nekoj samosvojnosti konkretnih socijalizama gotovo da nije moglo biti ni govora. Kad se, stoga, i nakon XXVI kongresa KPSS govori o »različitim putevima u izgradnji socijalizma«, onda se nipošto ne misli na supstancijalnu različitost, nego na nejednobrazno ostvarivanje »opštih zakonitosti«. Politički sistemi zemalja »socijalističke zajednice« nisu, na primjer, posve identični s onim u SSSR-u, ali se kreću u okviru zajedničkih konstanti od kojih se ni za jednu ponaosob ne dozvoljava da bude dovedena u pitanje. One se posmatraju kao centralna os povijesnog kretanja i povreda jedne od njih izaziva grčenje čitavog »socijalističkog kosmosa«, kao i poziv na odbranu »principa marksizma-lenjinizma«. Sljedeći tekst o tome zorno govori: »Iskustvo svjedoči da sitnoburžoaski elementi vrše svoj uticaj svuda gdje im to polazi za rukom, pokušavaju da spriječe normalni tok socijalističkog preobražaja, da zemlje socijalizma suprotstave jedne drugima, da ožive oportunistička, revizionistička i nacionalistička gledišta na čiju kartu igra imperijalizam. Takva opasnost se povećava tamo gdje se dopušta odustajanje od principa marksizma-lenjinizma« (Teze za proslavu 100-godišnjice rođenja V. I. Lenjina, »Pravda«, 23. XII 1969). U istom tekstu nalazi se veoma koncizna definicija pojma »revizionizma«. »Lijevi revizionizam, ističu autori teksta, napada teoriju i praksu naučnog komunizma i nastoji da ga zamijeni reakcionarno-utopijskim i vojno-kasarnskim 'socijalizmom'. Njegovo sitnoburžoasko nacionalističko suštinu odaje propovijedanje mesijanske uloge pojedinih zemalja i masovna obrada umova u duhu hegemonizma, šovinizma i ratobornog antisocijalizma. S druge strane, tzv. *desni revizionisti* propagiraju koncepciju 'liberalizovanog' socijalizma, koja negira rukovodeću ulogu marksističko-lenjinističkih partija, zamjenjuje socijalističku demokratiju političkim liberalizmom buržoaskog tipa, svode na nulu centralizovano planiranje i rukovođenje narodnom privredom i računaju s puštanjem na volju tržišne stihije i konkurencije.«

Krijući pod novim nazivom tradicionalističku ideologiju o »jedinom ispravnom i provjerenom modelu«, današnji »realni socijalizam«, zapravo, počiva na panlogističkoj konstrukciji o socijalizmu kao *svjetskom poretku*, a ne kao *svjetskom procesu*, i odatle potiče njegova metafizicirana bit. On svoju opstojnost izvodi iz onog hipostaziranog »nad« u svim područjima prakse i mišljenja, te se postavlja normalno pitanje — odakle izvire ona materijalna povijesna snaga koja omogućuje realnu egzistenciju te konstrukcije i čak joj otvara stanovite perspektive?

Odgovor na ovo pitanje počiva na suštinskoj razlici između hegelijanske i pozitivistički interpretirane marksističke vizije »objektivnog historijskog uma«. Hegelijanska filosofija je snagu historijskog uma izvodila iz unutarnjeg usaglašavanja onog

realnog sa spektrom mogućnosti što su sadržane u njegovom pojmu, te se kod Hegela, bez obzira na spoljne promisli svjetskog duha, čitavo povijesno kretanje odvija kao razrješavanje napetosti između postojećeg i mogućeg, u pravcu otkrivanja razvijenijih formi društvenog bitka i napredovanja čovječanstva u svijesti o slobodi. Filosofija slobode (koja se i kod Marksa javlja kao osnovna inspiracija u vizioniranju komunizma) kod Hegela, dakle, počiva na principu njenog umnog osmišljavanja. Međutim, marksistički pozitivizam (čiji je jedan od glavnih obrazaca upravo sovjetski marksizam) izvršio je ekonomsko-materijalističku inverziju koja ga je morala odvesti u pravcu jedne druge koncepcije. Tumačeći Marksovu formulu historijskog uma (»tehnika + humanizam«) isključivo u pravcu razvitka proizvodnih snaga kao načina prevazilaženja materijalnog nivoa građanskog svijeta, a ostavljajući po strani humanizam kao »sitnoburžoasku« ili, u najboljem slučaju, »utopijsku« kategoriju, sovjetski marksizam nije mogao a da činjenicu ogromne akumulacije materijalnih potencijala SSSR-a automatski ne poistovjeti s njegovom avangardnom ulogom u planetarnim srazmjerama. Modaliteti te uloge (među kojima se danas posebno naglašava »prirodno savezništvo« sa zemljama nesvrstanog svijeta u borbi protiv imperijalizma) neposredno su izvedeni iz eshatoloških i esencijalističkih shvatanja sovjetskog marksizma. Međutim, sovjetski su ideolozi uporedo morali da brižljivo prikrivaju činjenicu temeljnog obrata koji je spoljna ekspanzija akumulirane materijalne moći SSSR-a umijela u identifikaciju izgradnje socijalizma kao svjetskog procesa, realizacijom »objektivnog historijskog uma« u verziji sovjetskih marksista. Osnov te identifikacije nije se, s njihovog stanovišta, više tražio u unutarnjem napretku zemalja trećeg svijeta, prema onakvom pojmu socijalizma koji bi proizilazio iz njihovih historijskih mogućnosti i tradicija, nego u spoljnoj intervenciji jedne *hipostazirane volje za moć*, čiji duh prožima sovjetski marksizam još od vremena njegove staljinističke dogmatizacije. Tako je umjesto jedne koncepcije socijalizma kao svjetskog procesa, koja bi se izvodila iz historijske imanencije i bila odraz nacionalne tradicije i nasljeđa svakog društva i naroda ponaosob, na scenu stupila druga koncepcija, koja je neposredno izvedena iz političke metafizike i imperativa volje za moć, te je u svojoj biti iracionalna. U takvom svjetlu iskazuje se onda i bit samog »realnog socijalizma«. U svim zemljama koje su se idejno i politički svrstale pod ovaj pojam, on je uspostavljen ili spoljnjom intervencijom (ratna pobjeda SSSR-a u Evropi, kojom su stvorene zemlje »narodne demokratije«), ili podrškom u borbi protiv imperijalizma, koja je kasnije prerasla u obavezno političko-ekonomsko i vojno prisustvo (Vijetnam), ili naknadnim »neraskidivim savezništvom« (Kuba), ili podrškom tuđe intervencije (Kampučija), ili, pak, direktnim »izvozom revolucije« i socijalističkog modela (Angola).

Stoga se postavlja dalje pitanje — u kojoj je mjeri »realni socijalizam« doista realan?

Neki kritičari sovjetskih marksista primjećuju, ne bez ironije, da oni i ovaj put, iz razloga podsvjesnih nelagoda, u naslovu termina napadno ističu upravo ono čega u praksi nema. Ako ovu natuknicu ostavimo na margini kao stvar kolokvijalne duhovitosti jedne ili druge strane, valja primijetiti da terminološki iskaz o »realnom socijalizmu« ostvaruje sadržajnu adekvaciju tamo gdje logika sistema, koju on pojmovno pokriva, doista funkcioniše kao materijalna historijska snaga. Ako su sovjetski ideolozi pri koncipiranju ove sintagme mislili samo na njen *funkcionalni moment*, oni su doista u pravu, jer je »realni socijalizam« ponekad suviše realan i efikasan u sprovođenju svojih nakana. Ali, to je realnost na nivou *funkcionalne a ne supstancijalne racionalnosti*. »Objektivni historijski um«, na koji se ona poziva, bar je do sada bio izvanredno efikasan na način svog rastvaranja u *tehniku univerzalne manipulacije*, u koju je uvukao jedan značajan dio modernog svijeta. Problem se pojavljuje onda kada se postavi pitanje *umnosti svrha* za čije je sprovođenje angažovan sav taj džinovski manipulativni mehanizam. Njegovi tvorci i danas operišu ideologijom »viših ciljeva« (izgradnje svjetskog socijalizma po uzoru na »socijalističku zajednicu«). Međutim, kad je riječ o verifikaciji te ideologije, problematična je već sama metodologija kojom je ona vršena (najčešće upotreba sile), što onda upućuje na dodatnu teškoću — da li se o njoj uopšte može govoriti u smislu »objektivnog historijskog uma«, ako bi se ostalo na nivou njegove marksističke odrednice kao »tehnike-humanizma? Izo-stajanje pozitivnog odgovora na ovo pitanje ravno je identifikaciji funkcionalne racionalnosti s onom iracionalnom, čiji je sadržaj upravo određen voljom za moć kao porivom za dominacijom i represijom, koji seže sve do graničnih mogućnosti njenog provođenja. Iz tog se razloga i za »realni socijalizam« može tvrditi da će biti realan dokle i volja za moć koja ga oblikuje kao fenomenologiju svoga ispoljavanja i pokazuje želju za beskonačnom reprodukcijom u novim realizacijama. I obratno, on će biti osporavan svagdje tamo gdje se imanencijom izvornih oblika socijalizma bude uspješno nosila s političkom metafizikom koja nastupa pod znamenjem dostignutog apsoluta.

Borba protiv ove imanencije predstavlja jedan od glavnih ideoloških angažmana sovjetskih marksista već od »jugoslovenskog slučaja« 1948. godine, i u minulom vremenu vođena je na tri fronta: protiv »desnog« i »lijevog« revizionizma, te protiv

evrokomunizma. Definicije prva dva »skretanja« već su pome-
nute, pa se u nastavku ovog izlaganja valja ukratko osvrnuti
na sovjetsku kontroverzu s ovim trećim, koje je u kolokvijalnom
žargonu već obilježeno kao »modna parola antikomunizma«.

Kontroverza traje već nekoliko godina, no čini se da je
svoje vrhunce doživjela u dva navrata — nakon pojave knjige
Santjaga Karilja »Evrokomunizam i država« (1977) i nakon
polemike s italijanskim komunistima neposredno pred XXVI
kongres.

Ništa u koncepcijama evrokomunizma nije moglo da ide
u prilog političkoj metafizici sovjetskog marksizma. Zamrznuta
slika socijalizma kao svjetskog sistema, koji je imao da se
izgrađuje po njenim obrascima, odjednom je počela da treperi
novim koloritom. Sovjetski ideolozi bili su iznenađeni najmanje
iz dva razloga: zapadni komunisti su očigledno napuštali orto-
doksiju u kojoj su u vrijeme staljinizma ponekad prednjačili
čak i ispred njih, a sovjetska teorija je gubila još jedno važno
područje represivne ideološke dominacije. Stoga je protiv evro-
komunizma morala da bude povedena kampanja koja je po
načinu vođenja na momente ličila na onu iz 1948. godine.²

Kampanja je, zapravo, bila sukob dva principa koji se na
zapadnom tlu morao kad-tad da odigra. Imanentna logika
zapadnog komunističkog pokreta, nakon priličnog lutanja i
usvajanja nametanih obrazaca, konačno se počela iskazivati
autentičnim kategorijalnim sistemom. Politička metafizika, natu-
rana izvana i uporno forsirana nizom represivnih mehanizama,
sa svoje strane nije bila spremna da prizna kategorijalni poraz.
Njen panlogistički sustav, međutim, nije mogao da odoli idejnoj
koroziji i dekomponovanju konstanti, na kojima je insistirao
kao nepromjenljivim i univerzalno važećim. Svaka od njih počela
se pojavljivati u drukčijem obličju. Komunističke partije nisu
više isticale svoju mešijansku ulogu naspram drugih radničkih
partija, nego su pristale na pravila izborne igre zapadnog
parlamentarizma, a neke od njih izrazile spremnost čak i na
koaliciju (ideja »evroljevice«). Boljševički model partijskog
organizovanja gotovo je u cjelini napušten, dok je lenjinizmu,
uz sva uvažavanja prema njegovom tvorcu, priznato historijsko,
a ne i aktuelno značenje. Pojam diktature proletarijata zamije-
njen je fleksibilnijim pojmom demokratije za radne slojeve
stanovništva. Ukratko, evrokomunizam je ponudio bitno drukčiji
model socijalizma i puteve do njegovog ostvarenja. Bez obzira
na povremene oscilacije i krizne situacije (na primjer, nedavna
pobjeda prosovjetske orijentacije u okvirima katalonske partije),
evrokomunizam je pokazao kolika je snaga povijesne imanencije
socijalizma kad ona, kao izvorna inspiracija, izbije iz nutrine
zbivanja i konstituiše se kao legalan politički subjekt. I za
njea se je ideologija proleterskog internacionalizma, kakvu je
propovijedao sovjetski marksizam, pokazala kao metafizički
pojam i zapreka ispoljenju vlastite revolucionarne autentičnosti.
Ta metafizika danas očigledno dopire samo do one tačke do
koje seže materijalna i vojna snaga njenih zagovornika. Van
tih granica počinje područje slobode samostalnih puteva u soci-
jalizam, koje su najavili jugoslovenski komunisti svojim odbi-
civanjem staljinizma i na čijem se tragu danas nalaze sve
brojniji politički pokreti u svijetu.

NAPOMENE:

¹ Marx-Engels: »Rani radovi«, »Naprijed«, Zagreb, 1961, str. 45.

² Evo nekih tonova iz ove kampanje: »Termin 'evrokomunizam' pojavio se
relativno nedavno. Njea je donijela na svijet buržoaska politička misao. Pojam
'evrokomunizam' čini se nepravilnim još i zbog toga što daje osnovu za pre-
postavku da su posrijedi... ne osobitosti strategije komunističkih partija nekih
zemalja, nego nekakav specifični komunizam. Međutim, komunizam je — ako se
govori o pravom naučnom komunizmu — jedan jedinstven, i upravo onaj koji
su utemeljili K. Marks, F. Engels i V. Lenjin, i čijih se principa pridržava
savremeni komunistički pokret... Potpuno tačno pisao je ne tako davno u
mađarskim novinama 'Nepszabadszag' Ferencz Varna: Uključenje pojma 'evro-
komunizam' u političku borbu je jedan manevar. Njegova je svrha — skrenuti
pažnju od borbe protiv monopola, predstaviti dio zapadnoevropskih komu-
nističkih partija na koje se lijepi etiketa »evrokomunizma' kao antisovjetske,
izazvati spor između bratskih partija, posebno između onih na vlasti i onih koji
se za nju bore... Nema sumnje da Kariljova interpretacija 'evrokomunizma'
odgovara isključivo interesima imperijalizma, snagama agresije i reakcije...
Njegova praktična realizacija prouzročila bi na kraju raskol međunarodnog
komunističkog pokreta, ostvario bi se cilj kome mnogo decenija streme reakcio-
narne imperijalističke sile« (»Protiv interesa mira i socijalizma u Evropi«, *Novoe
vremja*, Moskva, 24. juni 1977). Navešćemo i neka mišljenja o evrokomunizmu
iz zemalja »realnog socijalizma«. »Čini se da svi oni, pisao je Vasil Bilak, koji
se plaše daljeg razvoja komunističkog pokreta, njegovog jedinstva, koji se iz
ovih ili iz onih razloga uznemiravaju zbog porasta uticaja zemalja realnog so-
cijalizma, naročito SSSR-a, koji su već doživjeli toliko razočarenja što se točak
historije ne može zaustaviti, što SSSR i zajedno sa njim zemlje socijalizma
postaju odlučujuća snaga historijskog razvoja, polažu danas sve nade u 'evro-
komunizam'... Propagatori 'evrokomunizma' pakuju revizionističke proizvode
u fini papir, ali smeće ostaje smeće u najljepšem pakovanju, kao što dijamant
ostaje dijamant i u poderanoj krpici. Duboko smo uvjereni da će — iako ne
omalovažavamo razvoj — antikomunizam doživjeti novo razočarenje« (*Rude Na-
vo*, Prag, 18. juna 1977). Nakon što je lansirao aforizam da se »Internacionala
pjeva jednom melodijom naspram mnogozvučja jeftine estradne muzike«, Todor
Živkov se takođe odlučio opredijeliti protiv evrokomunizma. »Nedavno je bur-
žoaska propaganda, isticao je on, pustila u promet novu koncepciju prožetu
antisovjetizmom — 'evrokomunizam'. U njoj je očita želja reakcionarnih kruga-
va da podignu zid između bratskih partija socijalističke zajednice i zapadnoev-
ropskih kapitalističkih zemalja, između vladajućih i nevladajućih komunistič-
kih partija. Sada je ovo jedna od osnovnih linija ideoloških diverzija protiv
proleterskog internacionalizma i mi smo savršeno svjesni njene opasnosti« (*Pro-
blemi mira i socijalizma*, decembar 1976). Ne treba mnogo proničivosti da bi se
uočila identičnost optužbi koje se danas u ime marksističko-lenjinističke »or-
todoksije« upućuju evrokomunistima, s onima koje su prije više od tri de-
cenije bile upućivane jugoslovenskim komunistima.

Cvokoćući

nikola vujčić

OPIS, PLEN, SMEH

Crno saće Žila kucavica Žica kojom
Otiče drhtaj Plena u Ruci
ko Ptica bez Kljuna
Kukavica sakrivene glave pod krilo
Podižem Dižem
Spuštam u Tanjir
Hladni sto gde čuči-strči Bela glava
a moja krvava Ruka
a moji Prsti Stipaljke
drhteći šušakaju
i Smeħ cede iz
Dalekih Usta

CVOKOĆUĆI

Gledaj (!) kako otvara Usta
Kutiju vlažnu
i rubom gmižu zmijoglavi zunzavi Kukci
zaviruju
Glave naginju pod Zube
Udice viseće
dok trepere žilice
u Grkljanu Crevu
— Prskaće vaša Krv Zidove moje!
oni dižu Glave stooke i tromo
Krlcima mašu
iz Stomaka Porod izbacujući
Bele mlazeve
Cvoktavu Stud

ZVECKA NOVČIĆ

— Slomiću sedom Haronu veslo!
— Izvadiću novčić iz usta!
— Po zamrzlim rekama bacaću zveckasti Metal!
u noćnom huku tmici tamnoj Vuni
brekću naduveni Stomaci Stolice
na koje svoju težinu spuštaju Starci u crnom krepu
na Klackalici uz škripu Osovine Kostiju
pod mesnatim Mehurićima Svicima
ispod kojih žuti mravi vade Mrtve pčele
iz saća i oštrim rilcima trgaju njihova Krila
evo:
Osvetljava se
osvetljava
Sluzav trag Poledica i Crni petao
Kukuriče na rubu tvoje ušne
Školjke
Zvecka Novčić među prstima